

ابعاد مسئولیت فرهنگی دولت اسلامی در مدیریت حوزه اشتغال زنان

فیروزه کرمی

استادیار و عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور، واحد لاسان، گروه الهیات و معارف اسلامی

karami@lavasan.tpnu.ac.ir (مسئول مکاتبات)

چکیده

زنان به عنوان نیمی از جامعه انسانی در ایجاد جامعه مدنی مورد نظر اسلام نقش و وظیفه دارند. واضح است که ایفای مسئولیت‌های اجتماعی، فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال زنان باید با آموزه‌های دین مبین اسلام در خصوص جایگاه و منزلت والای زن، شان و مرتبت خانواده و بالمآل تعالی و رشد جامعه انسانی همسو و هماهنگ باشد. در این جستار با بررسی نقش هویتی زن، نقش زن در خانواده و نقش زن در اجتماع، جواز اشتغال زنان را از نظر قرآن و روایات مورد بررسی قرار داده و الزامات حضور زن در اجتماع را از دیدگاه اسلام تبیین نمودیم. سپس الگوی مطلوب اشتغال زنان را با حفظ کرامت زن، رعایت پوشش شرعی، عدم اختلاط، تناسب با ویژگی‌های زنانه، هماهنگی با حقوق همسر و هماهنگی با وظیفه مادری ترسیم کردیم. از آنجا که وظایف دولت اسلامی به عنوان کارگزار اصلی و مدیریت کلان کشور مبتنی بر حفظ و پاسداشت همه شئون حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی زنان مورد توجه است، مجموعه‌ای از ترتیبات، تأمینات و اصلاحات را در حوزه فرهنگ و اندیشه با هدف تأمین و تسهیل حرکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، و فروکاستن از دامنه آسیب‌ها و تهدیدات تبیین می‌نماییم.

واژگان کلیدی: مسئولیت فرهنگی، دولت اسلامی، اشتغال، زنان، خانواده

(۱) بیان مسئله

تقنینی، فرهنگی، آموزشی و پژوهشی است. بی شک حاکمیت به معنای عام و دولت به طور خاص می‌بایست برای دفع و رفع این مخاطرات و تعارضات به میدان آید و نقش آفرینی کند. در این جستار برآنیم تا با توجه به منابع و متون معتبر و رسمی و پژوهش‌های انجام یافته و مصاحبه با صاحب نظران و اصحاب تجربه، وظایف دولت اسلامی را برای تامین و تسهیل حرکت زنان در فضای اشتغال و فعالیت‌های اقتصادی واکاوی کنیم و مجموعه‌ای از ترتیبات، تأمینات و اصلاحات را در حوزه فرهنگ و اندیشه با هدف فروکاستن از دامنه آسیب‌ها و فراهم آوردن حداکثر پیشرفت و تعالی، چونان که درخور جامعه و نظام اسلامی است، تبیین نماییم.

(۲) مبانی نظری

خانواده در فرهنگ ایرانی و اسلامی بسیار محترم و معتبر است. آموزه‌های دینی کانون خانواده را به مثابه یک نهاد مقدس می‌شمارد که حفظ حرمت و کیان آن از مهم‌ترین توجهات و رویکردها است. زنان عنصر محوری خانواده هستند و به عنوان یک همسر در رشد و تعالی شوهران خویش سهمی شایسته دارند و در مقام یک مادر در پرورش و کامیابی فرزندان خود نقشی بی‌مانند را ایفا می‌کنند. در یک تقسیم بندی کلی سه ساحت برای نقش آفرینی زنان متصور است که هر یک از آنها ابعاد و شقوق گوناگونی را در برمی‌گیرد. این سه حوزه عملکردی عبارتند از: نقش هویتی زن، نقش زن به عنوان عضو محوری خانواده و نقش زن در حوزه فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی.

(۲-۱) نقش هویتی زن: در اندیشه اسلامی

تفاوت‌های تکوینی دو جنس، نشانه تفاوت در جایگاه انسانی و ارزشی تلقی نمی‌شود. به تعبیر علامه طباطبایی تمام انسانیت را می‌توان در مرد و زن یافت و این نشانه تحقق انسانیت در هر دو صنف است. گر چه

اگرچه اکثر صاحب نظران و اندیشمندان جامعه نسبت به اشتغال بانوان نظر مخالفی ندارند و دین مبین اسلام نیز اشتغال زنان را با حفظ حدود اسلامی و رعایت ضوابط شرعی مجاز می‌شمارد، لکن به دلیل تأمین نیازهای معیشتی خانواده، رسیدن به استقلال مالی، پُر کردن اوقات فراغت، کسب هویت، حفظ شادابی و نشاط و...، اشتغال به حدی برای زنان امروزی اهمیت یافته که گاه موقعیت کاری و حفظ شغل خود را بر زندگی زناشویی یا تربیت فرزند ترجیح می‌دهند. و این مهم‌ترین نقطه آسیب است که با اهداف متعالی اسلام در ازدیاد نسل و تقویت مبانی خانواده و رشد و تربیت کودک در دامن پر مهر مادر و سکون و آرامش مرد در کنار همسر مبیلتی آشکار می‌یابد. خروج زن از شکل سنتی تعاریف و کارکردهایی که تا پیش از این به عنوان یک همسر و مادر، صرفاً در چارچوب خانه و در محیط خانواده معنا می‌یافت، چیدمان نقش و وظایف سنتی و معهود زن و مرد را در فضای خانواده و جامعه به شدت تغییر می‌دهد.

به علاوه اشتغال زنان در بیرون از خانه که گاه او را در معرض مواجهه و حتی اختلاط با مردان قرار می‌دهد، از آسیب‌های جدی است که مستلزم برنامه ریزی و اتخاذ تدابیری است جامع و مانع تا ضمن برچیدن زمینه‌های کژری و ناپاکی، شان و منزلت زن را به خوبی پاس دارد، از کیان خانواده صیانت کند و انسجام و تعالی جامعه را دوام و قوام بخشد. بنابراین لازم است با هدف حفظ اصول و ارزش‌های مندرج در معنای خانواده از نگاه اسلام و نیز شان و مرتبت زن به عنوان انسانی دارای کرامت و منزلت، تنظیمات و ترتیبات شایسته و بایسته برقرار گردد. این برنامه ابعاد و شقوق گسترده و فراوانی دارد که یکی از مهم‌ترین آنها متوجه وظایف حاکمیت در حوزه‌های اجرایی،

میان این دو، در آثار مشترک نوعیه، شدت و ضعف‌هایی وجود دارد، این تفاوت‌ها به معنای بطلان حقیقت نوعیه در هیچ یک از آنها نیست. (المیزان فی تفسیر القرآن ۴: ۱۴۱۷، ۸۹)

۱-۲) **کرامت زن**: شناخت زن، منزلت و مقام او در حقیقت شناخت انسان و کرامت اوست. چنانکه در قرآن کریم آنگاه که از انسان یاد می‌شود، جنسیت همواره خارج از ذات و ماهیت انسانی مطرح شده و مرد و زن بودن موجب تمایز نوع انسان نیست بلکه نظام تکوینی عالم که بر استمرار حیات بشری پی‌ریزی شده، مردانگی و زنانگی را ایجاب نموده است. به عنوان مثال وقتی می‌فرماید: «لقد خلقنا الانسان فی أحسن تقویم» (تین: ۴) کرامت یاد شده برای انسان است و جنسیت در آن نقشی ندارد. زن مصداق آیه «و لقد کرمنا بنی آدم» (اسراء: ۷۰) و مشمول آیه «فتبارک الله أحسن الخالقین» (مومنون: ۱۴) است و خداوند آسمان و زمین و هر چه در آنهاست مسخر او قرار داده است.

قرآن کریم آفرینش زن و مرد را از آغاز خلقت (بقره: ۳۰-۳۸) تا سکونت در بهشت (بقره: ۳۴-۳۵) و سپس هبوط (همان یکسان می‌بیند. قرآن در فلسفه خلقت (ذاریات: ۵۶) و استعدادهایی چون روح الهی (حجر: ۲۸-۲۹)، تسویه در خلقت (تین: ۴) ابزار ادراکی (نمل: ۷۸)، فطرت الهی (روم: ۳۰)، وجدان اخلاقی (شمس: ۷-۸) و امانت الهی (احزاب: ۷۲) میان زن و مرد تفاوت نمی‌گذارد؛ چنان که در ارزش‌های انسانی، چون ایمان و عمل صالح (نحل: ۹۷)، علم (مجادله: ۱۱)، تقوا (حجرات: ۱۳)، سبقت در ایمان (واقعه: ۱۰-۱۱)، جهاد (احزاب: ۳۵)، هجرت (آل عمران: ۱۹۵)، صراط مستقیم (یس: ۶۱)، تفاوت صنفی به چشم نمی‌خورد. قرآن کریم در سلوک معنوی، آسیه همسر فرعون و حضرت مریم (س) را الگوی همه مومنان معرفی می‌کند (تحریم: ۱۰-۱۱) و برای حضرت مریم (س)

مقامات ارزشمندی چون اصطفاء، طهارت (مومنون: ۱۰) و مکالمه با فرشتگان (آل عمران: ۴۲-۴۵) برمی‌شمارد. ۲-۱) **زن در مسیر تکامل**: در نگاه قرآن آفرینش انسان به گونه‌ای است که در تمام شوون خلقت برای پیمودن بالاترین درجات کمال صلاحیت دارد و می‌تواند به حیات جاودان و سعادت‌ی خالص از شقاوت در جوار پروردگارش نائل شود. (طباطبایی، ج ۲۰، ص. ۳۱۹) از این رو غایت خلقت انسان در اندیشه دینی پرستش عارفانه است " و ما خلقت الجنّ و الإنس إلا ليعبدون" (ذاریات: ۵۶) و این معنا در هیچ یک از آیات اختصاص به «فرد» یا صنف خاصی ندارد.

۳-۱-۲) **لزوم شکوفایی استعدادهای زنان بر مبنای نظام حکیمانه خلقت**: اندیشه اسلامی به انسانیت زن و مرد در آفرینش نگاهی واحد دارد و هر دو را به ساختن تمدن اسلامی در عرصه حیات انسان‌ها فرا می‌خواند و مسئولیت انحراف از مسیر یا پایداری در عقیده را به گونه‌ای یکسان بر دوش هر دو می‌گذارد و بر اساس اصل تکامل انسانی، نقش‌ها و مسئولیت‌ها را بین آن دو تقسیم می‌کند. (فضل الله ۱۳۸۹، ۴۸) لذا با برنامه ریزی صحیح باید حوزه مسئولیت و آگاهی او نسبت به مسائل زندگی گسترش یابد تا بتواند حضور موفقی در عرصه‌های مختلف داشته باشد. هر استعداد طبیعی دلیل یک حق طبیعی است. زن مانند مرد دارای ذوق، فکر، فهم، هوش و استعداد کار است. بنابراین بازداشتن او از نیرویی که آفرینش به او اعطا نموده نه تنها ظلم به زن بلکه خیانت به اجتماع می‌باشد؛ چراکه فلج کردن این عامل انسانی و تضعیف نیروی نیمی از افراد اجتماع، هم برخلاف حق طبیعی فردی زن و هم برخلاف حق اجتماع است و سبب می‌شود که زن همیشه به صورت سربار و کلّ بر مرد زندگی کند. (مجموعه آثار استاد مطهری ۱۹: ۴۵۱)

۲-۲) **نقش زن در خانواده**: خداوند انسان را به منظور نیل به مراتب تعالی و کمال آفرید و میان مرد و زن، با

آفرینی زنان، پرده برداشته و می‌فرماید: «و من آیاته أن خلق لكم من انفسكم ازواجاً لتسكنوا اليها و جعل بينكم مودةً و رحمةً إن في ذلك لآيات لقوم يتفكرون» (روم: ۲۱) مردان سکون و آرامش عمیقی در کنار زنان و در آغوش خانواده می‌یابند که در پرتو آن زندگی چون قایقی به ساحل می‌رسد و اضطراب‌ها و نگرانی‌ها و سرگردانی‌ها از محیط اندیشه و زندگی مردان رخت برمی‌بندد. (حکیمی ۱۳۸۷، ۶۳)

۲-۲-۲) آرامش بخشی: زن و مرد به سبب تفاوت در ویژگی‌های جسمی و روانی سهم یکسانی در پایداری خانواده ندارند بلکه زن در آرامش دهی و لطافت بخشی فضای خانواده ایفا کننده نقش ویژه‌ای است. از دیدگاه اسلام زن در خانواده ملزم به پرستاری از روح مرد است که به واسطه فنون عشق ورزی و محبت امکان پذیر است. (مطهری، یادداشت‌ها، ج ۵، ص. ۷۸) در قرآن به صراحت می‌فرماید: «او خدایی است که شما را از نفس واحدی آفرید و همسرش را نیز از جنس او قرار داد تا در کنار او بیساید» (اعراف: ۱۸۹) اگرچه آرام بخشی در آیه ۲۱ سوره روم به عنوان کارکرد هر یک از همسران بیان شده است و تعبیر جعل مودت و رحمت از ناحیه خداوند بر انس طرفینی دلالت می‌کند (مجمع البیان ۴۷۱: ۱۳۷۲۸؛ زمخشری ۱۴۰۷، ۳: ۴۷۳) لکن تأکید بر این ویژگی در آیه نخست، حاکی از نقش ویژه زن در آرامش بخشی است. نصوص روایی نیز زنان را مایه آرامش همسران خود معرفی می‌کند. به عنوان نمونه در رساله حقوق امام سجاد (ع) می‌خوانیم: «حق همسرت بر تو این است که بدانی خداوند او را مایه انس و آرامش قرار داده است. بدان که این نعمتی برای تو از سوی خداوند است پس بکوش که او را اکرام کنی و با وی مهربان باشی» (حرانی ۱۴۰۴، ۲۶۲)

۲-۲-۳) نقش مادری: مادری معمولاً به مفهوم توجه و مراقبت از کودکان، ارضای نیازهای مادی، عاطفی،

ایجاد حس نیاز متقابل، پیوندی برقرار ساخت تا هر یک از دو جنس، دیگری را برای اعتلای خویش لازم و ضروری بداند. بنابراین پیوند عاطفی و محبت آمیز میان زن و مرد در تشکیل خانواده پیوندی مقدس، الهی و ضروری است. (زیبایی نژاد و سبحانی ۱۳۸۸، ۷۸) از این روست که در اسلام، هم به اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده توجه شده و هم ساز و کارهایی برای حمایت از تشکیل خانواده پیش بینی شده است. (زیبایی نژاد ۱۳۹۱، ۴۷۰) اسلام، خانواده را محبوب ترین بنیان اجتماعی در نزد خداوند دانسته است. (تفصیل وسایل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه ۱۴۰۹، ۲۰: ۱۶) و بنابر عقیده بسیاری از متفکران اسلامی انسان به طور طبیعی منزلی آفریده شده و در طبیعت تدابیری به کار رفته است که انسان را به سوی زندگی خانوادگی و داشتن فرزند سوق می‌دهد. (مجموعه آثار استاد مطهری ۱۹: ۱۶۴)

خداوند در تشریح قوانین خانواده، رابطه و تناسب بین نظام تکوین و تشریح را در نظر داشته است از این رو تفاوت در برخی حقوق و مسئولیت‌های زن و مرد با توجه به اصل حکمت و عدالت خداوند توجیه می‌شود. (هدایت نیا، ۱۳۸۷، ص. ۳۷) در نظام حقوقی اسلام هم نقش‌های طبیعی و هم نقشی که دو صنف باید برپایه قانون بر دوش گیرند، مکمل یکدیگرند. (علاسوند ۱۳۹۱، ۵۱: ۲)

۱-۲-۲) نقش همسری: زن در خانه، سازنده و مجدد شخصیت، توانایی و کارآیی مفید مرد است. آرامش و سکونی را که زن به مرد می‌بخشد، با هیچ شیوه و ابزاری نمی‌توان پدید آورد. زن بی آنکه نیاز به تفکر داشته باشد می‌داند که اصلاحات سالم فقط از خانه بر می‌خیزد و از آنجا که مرد سرگردان خیالی را به مرد فداکار و پای بند به خانه و کودکان خود تبدیل می‌سازد، عامل حفظ و بقای نوع است. (دورانت ۱۳۸۸، ۱۴۳) قرآن کریم از این حقیقت والا در نقش

مادرانه در نگاه اسلام از طریق آموزه‌هایی که مومنان را بر نیکی بیشتر به مادران توصیه می‌کنند (الکافی: ۲: ۱۶۲، ۱۴۰۷)، جلب رضایت مادر و انس با او را برتر از جهاد می‌دانند (همان، ص. ۱۶۳، ح ۲۰) و قدمگاه مادران را باغی از باغ‌های بهشت می‌شمردند می‌توان مشاهده کرد. (مستدرک الوسائل ۱۴۰۸، ۱۵: ۱۸۰)

اگرچه بسیاری از نقش‌های گذشته مادران امروزه نیازمند تخصص‌هایی است که لازمه آن طی کردن دوران تحصیل و کارآموزی از قبیل پرستاری، مشاوره و راهنمایی می‌باشد، ولی در دو مورد نقش مادر بی‌بدیل است: یکی بارداری و زایمان و دیگری عشق نامشروط مادر به فرزند. (منجم ۱۳۸۲، ۸۵) با توجه به نیازهای کودکان به ویژه در سنین اولیه رشد، مادران شایسته‌ترین فرد برای عهده دار شدن پرورش اولیه کودکانند. با لحاظ اهمیت شکل بخشیدن به شخصیت و هویت فرزندان، نباید در روند پرورش آنان کوتاهی و کاهلی صورت گیرد و لازم است هر زمان ایجاب نماید زن شاغل، شغل خود را برای ایفای مهم‌ترین وظیفه اش یعنی مادری و همسری کنار گذارد.

۲-۳) نقش زن در اجتماع: عرصه حیات اجتماعی عرصه تلاش انسان برای نیل به کمال است. بخش عظیمی از استعدادها و قابلیت‌ها در این میدان به فعلیت می‌رسند چنان‌که تکاپوی آدمی در این حوزه در دست یابی به کمالات فردی و موفقیت در حیات خانوادگی نیز مؤثر است. آموزه‌های اسلامی علاوه بر این که مسئولیت اجتماعی مردم را در قالب وجوب امر به معروف و نهی از منکر بیان می‌کند، اهتمام به امور مسلمین - به عنوان امری فرا جنسیتی - را وظیفه‌ای می‌شمارد که بی‌توجهی به آن به منزله عدم عضویت در جامعه اسلامی است. (وسائل الشیعه ۳۳۶: ۱۶، ۱۴۰۹) آیات و روایات زنان را چون مردان به تعاون بر برّ و نیکی، شرکت در حج و نماز جمعه و غیره دعوت می‌کند.

روانی و احساس مسئولیت در قبال آنها، و همچنین برقراری مناسباتی است که نیازهای آنها را برآورده می‌کند. (Adams, 1990) بنابراین مادر به یک نوع بودن انسانی، الزامات بیولوژیکی یا زندگی اطلاق می‌شود. در دیدگاه تعینی بیولوژیکی، مادر بودن را سرنوشت طبیعی و بیولوژیکی زنان می‌دانند. در چنین رویکردی، رفتار مادری کارکرد غریزه مادری است که در طبیعت و بیولوژی انسانی ریشه دارد. (Chodorow, 1978)

در آموزه‌های دینی هم مادری یک ارزش به حساب می‌آید که به دلیل ویژگی‌های زیستی و روانی بر دوش زنان نهاده شده است. از نظر فقهی نگهداری از فرزند بر زنان واجب نیست ولی مادران در مراقبت از فرزندان از دیگران سزاوارترند. زنان در طی مراحل مادر شدن علاوه بر دستیابی به ثواب سرشار، به کمالات روحی و معنوی نیز می‌رسند و صفات اخلاقی بسیاری در آنها رشد می‌کند. از این رو اسلام با برخی قوانین خود می‌کوشد این نقش را تقویت کند و برای زنان امکان تعیین اولویت را در این زمینه فراهم کند. (زن در اسلام ۱۳۹۱، ۲: ۹۷) نقش برجسته و محوری در خانواده و وجود ویژگی‌های احساسی و عاطفی، زنان را قادر خواهد ساخت که مناسب‌ترین نقش را برای مدیریت و رهبری ارتباطات ثمربخش میان افراد در نهاد خانواده داشته باشند. در نگاه اسلام مراقبت مادرانه، زمینه‌های تکوینی دارد. (بحارالانوار ۱۸۳: ۱۴۰۳، ۴)

زن در موقعیت مادری گاه دارای مسئولیت‌های الزامی مانند حفظ سلامتی جنین است تا جایی که اگر بر سلامت جنین خود بیمناک است باید از روزه واجب نیز بپرهیزد. پس از تولد فرزند، مسئولیت الزامی بر عهده مادر نیامده است؛ اما شیردهی و پرورش فرزند و مشارکت با پدر در تربیت وی، از امور ارزشمندی است که پاداش سنگین برای آنها در نظر گرفته شده است. (زیبایی نژاد ۱۳۹۱، ۱۲۶). ارزشمندی کنش‌های

اقتصادی از آنها استنباط می‌شود. در حقیقت حکم شرعی اشتغال زنان در داخل عموم و اطلاق اولیه ادله‌ای باقی می‌ماند که نه تنها بر مباح بودن، بلکه بر مطلوبیت و رجحان کسب و کار دلالت دارند که در قالب تمثیل، نقل داستان، وضع احکام و به رسمیت شناختن اکتساب و مالکیت زنان بیان شده‌اند و این ادله در کتاب و سنت فراوانند. (شمس الدین ۱۹۳، ۱۹۹۶)

۱-۴-۲) **مشروعیت اشتغال زنان از نظر قرآن: آیاتی** چند از قرآن مجید بر حق مالکیت زنان بر اموالشان دلالت دارند. نظیر: «و لا تتمنوا ما فضل الله به بعضکم علی بعض للرجال نصیب مما اکتسبوا و للنساء نصیب مما اکتسبن» (نساء: ۳۲) یا آیاتی که همه مردم را به فعالیت اقتصادی تشویق می‌کند از جمله: «فاذا قضیت الصلاة فانتشروا فی الارض و ابتغوا من فضل الله و اذکروا الله کثیرا لعلکم تفلحون» (جمعه: ۱۰) که به صورت مطلق اعم از زن و مرد بیان شده است. البته در آیات دیگری نیز مضمون «ابتغاء فضل» وجود دارد نظیر این آیات (نحل: ۱۴، اسراء: ۶۶، فاطر: ۱۲، بقره: ۱۹۸، قصص: ۷۳) که مفسران آن را به تجارت و کسب مال و تلاش اقتصادی تفسیر نموده‌اند. در این‌گونه آیات با توجه به کاربرد «قاعده تغلیب» در ادبیات عرب، مخاطب قرآن انسان است و لفظ دارای اطلاق بوده و انجام فعل بین زن و مرد مشترک می‌باشد. همچنین آیات تسخیر را نیز می‌توان در عداد این‌گونه آیات نام برد. مانند: «الم ترو أن الله سخر لکم ما فی السموات و ما فی الارض و اسیغ علیکم نعمه ظاهره و باطنه» (لقمان: ۲۰)

۲-۴-۲) **مشروعیت اشتغال زنان از دیدگاه روایات:** در سیره معصومین (ع) نمونه‌هایی از تأکید و تأیید بر امر اشتغال زنان وجود دارد. به خصوص در مورد مشاغلی که تنها از عهده بانوان بر می‌آید و یا با طبیعت آنان سازگاری دارد، مانند: مشاطه گری، عطاری،

در فرهنگ دینی شواهد فراوانی موجود است که نشان می‌دهد زنان مسلمان در عصر رسالت نبوی و پس از آن، در صحنه اجتماع حضور فعال داشتند و رسول الله (ص) و ائمه اطهار (ع) نه تنها آنان را از انجام این کارها نهی نکردند، بلکه آنان را تشویق نیز نمودند و حضور آنان را در این صحنه‌ها ستودند. نمونه‌های فراوانی از مشارکت زنان در انواع فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در تاریخ اسلام ثبت شده است. بیعت (ممتحنه: ۱۲)، هجرت (نساء: ۹۷-۹۸)، امر به معروف و نهی از منکر (توبه: ۷۱)، شرکت در مباحله (آل عمران: ۶۱)، تلاش‌ها و فعالیت‌های خواهر موسی (ع) برای رهایی وی (طه: ۴۰)، نمونه‌هایی از مشارکت زنان در قرآن می‌باشد. حضور نظامی زنان در حوزه‌های مختلف از تشویق به مبارزه (اعلام النساء فی الاعلام العرب و الاسلام ۲: ۳۴۲، ۱۴۰۶)، حراست و نگهداری (طبقات الكبرى: ۱: ۲۲۰، ۱۴۱۰)، پشتیبانی و تدارک جنگ و تداوی مجروحان (الکامل فی التاریخ ۱: ۱۴۱۴، ۵۵۱)، تا مبارزه رو در رو با دشمن (انساب الأشراف ۱: ۳۲۵، ۱۴۱۷) از سوی زنان در منابع دینی و تاریخی اسلام موجود است. همچنین درباره حضور زنان در حج و عمره (الجامع الصحیح ۴: ۷۹)، حضور در مساجد (سفینه البحار ۸: ۲۴۱، ۱۴۱۴)، شرکت در نماز عید فطر و قربان (وسائل الشیعه ۷: ۴۷۲، ۱۴۰۹)، حمایت از حکومت اسلامی و تقویت آن (الجامع الصحیح ۸: ۲۰۳) رفع حوائج مردم (وسائل الشیعه ۳: ۲۳۹، ۱۴۰۳) نمونه‌های فراوانی را می‌توان باز گفت.

۲-۴-۲) جواز اشتغال زنان در اسلام

جواز اشتغال زنان از عموم و اطلاق برخی از آیات قرآن کریم قابل استناد می‌باشد. اگرچه واژه‌های به کار رفته در برخی از آنها به صراحت در معنای اشتغال زنان نیست، اما به دلالت التزامی، معنای کار و تلاش

۱-۵-۲) حفظ کرامت زن و التزام به عفت و پوشش و عدم اختلاط: (رعایت پوشش شرعی (نور: ۳۱، احزاب: ۵۳ و ۵۹)، متانت در رفتار و رعایت آداب گفتگوی سالم با نامحرم (احزاب: ۳۲)

"غض بصر" (نور: ۳۰ و ۳۱)، پرهیز از خلوت با نامحرم (احکام النساء ۹: ۱۵۷، ۱۴۱۳) پرهیز از اختلاط (بحار الأنوار: ۱۴۰۹، ۲۰: ۱۸۳)

۲-۵-۲) تناسب شغل زنان با ویژگی‌های زنانه: با توجه تفاوت‌های جسمی، روانی و رفتاری زن و مرد، هر شغلی با ساختار خلقی زنان سازگار نیست؛ از این رو در طراحی الگوی اشتغال زنان نوع، کمیت و کیفیت آن اهمیت بسیاری دارد. (نهج البلاغه، نامه ۳۱؛ میزان فی تفسیر القرآن ۶: ۲۵۵، ۱۴۱۷؛ جوادی آملی ۱۳۶۹، ۳۵۶)

۳-۵-۲) هماهنگی شغل با حقوق همسر (پذیرش ریاست شوهر، لزوم تمکین، استجازه برای خروج از خانه و عدم مغایرت اشتغال زن با مصالح و حیثیات خانواده (رک: شمس الدین ۱۹۹۶، ۶۹-۷۹؛ قانون مدنی، ماده ۱۱۱۷)

۴-۵-۲) هماهنگی شغل با وظیفه مادری: با توجه به مطالب مندرج در بند ۳-۲-۳ و نیز با ملاحظه این که مادر تا هفت سال، در زمینه حضانت فرزندان بر پدر اولویت دارد (رک: جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام ۱۴۰۴، ۲۴: ۲۲۰؛ نجم الدین ۲: ۲۸۹، ۱۴۰۸) در الگوی اشتغال زنان، شرایط شغلی مادران باید به نحوی تعدیل شود که با وظایف مادری آنان تناسب داشته باشد.

۳) ابعاد مسئولیت فرهنگی دولت اسلامی در مدیریت حوزه اشتغال زنان

چنان که دیدیم خانواده در فرهنگ اسلام واجد ارزش و اهمیت بالایی است و زنان به عنوان نیمی از پیکر اجتماع و نیز عنصر محوری خانواده شان و منزلتی والا دارند. نقش هویتی زن متضمن کرامت انسانی و

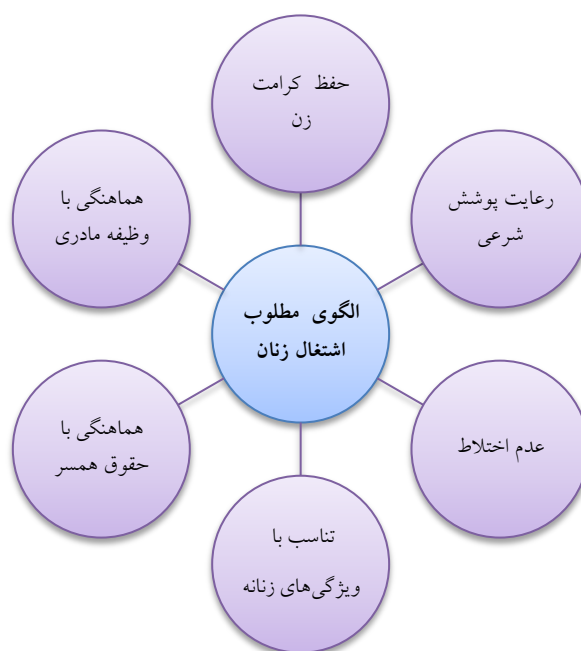
مامایی، خیاطی و بافندگی، شیردادن و... این دسته از روایات فراوانند که تنها به نمونه‌هایی از آنها اشاره می‌شود:

۱- همسر عبدالله بن مسعود به عنوان زنی که صنعتگر و پر تلاش بود و منافع حاصل از کارش را هزینه خانواده می‌کرد و برای این کار خود از تأیید پیامبر (ص) برخوردار بود. وی روزی از رسول خدا (ص) سوال کرد آیا در دادن نفقه خانواده اجری دارد؟ پیامبر نیز این اطمینان را به او داد. (اسد الغابه فی معرفه الصحابه ۱۴۰۹، ۶: ۱۲۱) و نیز زینب بنت جحش همسر رسول خدا (ص) که صنایع دستی می‌ساخت و منافع حاصل از آن را صدقه می‌داد (اسد الغابه فی معرفه الصحابه ۱۴۰۹، ۶: ۱۲۶)

۲- زینب حواء معروف به عطاره که به صورت دست فروش به خانه‌های مردم می‌رفت. رسول خدا به زنان اجازه داده بود برای کسب روزی در روزهای عید از منزل خارج شده و بساط بگسترانند. (تهذیب الأحکام، ۱۴۰۷، ۳: ۲۸۷)

برای تصدی انواع مشاغل، در هیچ یک از کتب فقهی در شروط متعاقدين، جنسیت مداخلیت ندارد، حتی در هیچ یک از کتب فقهی در مکروهات به ویژه در بیع ذکری از جنسیت نشده است. در آداب عقود به ویژه در آداب بیع که تا ۲۴ مورد إحصا شده حتی ترجیحی که نشان از برتری جنسی باشد، دیده نمی‌شود. (الروضه البهیه فی شرح اللمعه الدمشقیه ۱۴۱۰، ۳: ۲۲۱)

۵-۲) الزامات اشتغال زنان: از بررسی آیات و روایات و متون معتبر دینی چنین مستفاد می‌شود که در صورت ضرورت اشتغال زنان، برای حفظ شأن و مرتبت آنان و کیان و استحکام خانواده و سلامت و پاکی جامعه لازم است اصول و قواعد زیر مورد توجه و اهتمام قرار گیرد:

شکل ۱: الگوی مطلوب اشتغال زنان از نظر اسلام

متوجه زنان و خانواده می‌شود. دولت اسلامی به عنوان کارگزار اصلی و مهم‌ترین مسئول اجرایی کشور در این خصوص بیشترین وظیفه را دارد. برنامه ریزی‌ها و اقدامات دولت اسلامی باید مبتنی بر حفظ و پاسداشت همه شئون حیات فردی، خانوادگی و اجتماعی زنان باشد تا در مسیر تکاملی جامعه نقصان و خللی وارد نیاید. با توجه به مراتب پیش گفته می‌توان ابعاد مسئولیت فرهنگی دولت اسلامی در مدیریت حوزه اشتغال زنان را به شرح ذیل تبیین نمود.

۱-۳) اصلاح نگرش به خانواده و بها دادن به خانه داری: با توجه به این که خانواده واحد بنیادین جامعه و کانون اصلی رشد و تعالی انسان است، قوانین و مقررات و برنامه‌های کشور باید در جهت آسان کردن تشکیل خانواده و حمایت و پاسداری از قداست و استواری روابط خانوادگی بر پایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد. اشتغال و فعالیت‌های اقتصادی بانوان مستلزم خروج از خانه و دوری آنان از محیط خانواده است. طبیعی است که نهاد خانواده از این بابت دچار

صیورت در مسیر کمال و شکوفایی استعدادهای او بر اساس نظام حکیمانه خلقت است. نقش زن در خانواده شامل همسری، آرامش بخشی و مادری است، و نقش زن در اجتماع نیز از عوامل نیل به کمال انسانی او است. در روند تحولات اجتماعی همه این نقش‌ها می‌بایست از گزند و آسیب زمانه محفوظ بماند تا سعادت و کمال فردی زنان و بالمآل صلاح و فلاح جامعه تامین و تضمین شود. حضور زن در اجتماع و انجام فعالیت‌های اقتصادی و اشتغال وی باید متضمن حفظ کرامت زن و التزام به عفت و پوشش و عدم اختلاط، متانت در رفتار و رعایت آداب گفتگوی سالم با نامحرم، پرهیز از خلوت با نامحرم، پرهیز از اختلاط، تناسب شغل زنان با ویژگی‌های زنانه، هماهنگی شغل با حقوق همسر، و هماهنگی شغل با وظیفه مادری باشد.

آنچه مسلم است انجام برنامه‌ریزی صحیح به منظور نیل به اهداف پیش گفته باید متناسب با تهدیدات و آسیب‌هایی باشد که در این روند و فرآیند

نیازمند توجه جدی به خانواده و پیاده کردن قوانین پویای اسلام است و ضروری است که کلیه برنامه ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در تمام سطوح، حق مدارانه و ملهم از نگرش توحیدی و در راستای تعالی و مصالح خانواده باشد. در تند باد تحولات امروز جهانی، زن و نهاد خانواده بیش از هر زمان دیگری دستخوش تلاطمات و ناپایداری‌ها می‌شوند، لذا توجه به احیا و تقویت جایگاه زن و خانواده از بایسته‌های برنامه ریزی‌های دولت است.

۳-۳) آگاهی بخشی به زنان و فرهنگ سازی: تبیین و اعتلای نظام اخلاقی، تربیتی و فرهنگی خانواده مبتنی بر اصول و مبانی فرهنگ اسلامی- ایرانی از جمله برنامه‌های مهمی است که دولت وظیفه انجام آن را به عهده دارد. ارتقاء آگاهی و فرهنگ عمومی نسبت به ارزش‌ها و تعالیم دینی در خصوص جایگاه و کارکرد مورد انتظار خانواده (اخلاقی، تربیتی، بهداشتی، مدیریتی و...) و نیز آگاهی بخشی و ارتقاء مهارت‌های نوجوانان و جوانان در تشکیل و تحکیم خانواده مبتنی بر سبک زندگی اسلامی - ایرانی، در کنار آگاهی بخشی تمامی زوجین در زمینه شناسایی عوامل تضعیف و تقویت کننده بنیان خانواده و ارتقاء مهارت‌های تحکیم و تعالی خانواده از دیگر وظایف دولت در این باره می‌باشد. (ستاد ملی زن و خانواده ۱۳۹۱، ۱۱۰)

۳-۴) ارزش‌گذاری کار خانگی زنان و تعیین سهم آنان در تولید ناخالص داخلی کشور: درست است که زنان در ازای کار و خدمتی که در خانه انجام می‌دهند مزدی دریافت نمی‌کنند اما واقعیت این است که کارخانه داری تولید درآمد می‌کند ولی این درآمد پوشیده و پنهان است. اگر زن به دلایل مختلف کار خانه را انجام ندهد، خانواده ناگزیر می‌شود که با مبلغی از درآمد خانواده، فردی را برای انجام امور به استخدام درآورد. اما کار زنان در خانه قابل فروش نیست و به

خلاء و کاستی شود. گسترش این رویه به تدریج تبدیل به یک عادت همگانی شده و در ادامه به عنوان یک هنجار و رویه قابل قبول و متعارف درمی‌آید. تا جایی که فعالیت‌های اقتصادی بسیاری از بانوان نه فقط از روی ضرورت و برای تامین نیازهای حقیقی مالی و اقتصادی، بلکه از روی تفاخر، تفنن، چشم و هم چشمی، عادت، تجمل‌گرایی و زیاده‌خواهی و... صورت می‌پذیرد. بدین ترتیب باور محوریت زن در خانواده و تقدم بخشی به وظایف و مسئولیت‌های همسری و مادری رنگ می‌بازد و اشتغالات بیرونی و کسب درآمد جای آن را می‌گیرد، و این همان خسارتی است که می‌تواند بنیان خانواده را سست کند و ارکان آن را به مخاطره اندازد. لذا دولت می‌بایستی با برنامه‌های مناسب فرهنگی در جهت اصلاح نگرش به خانواده و بها دادن به خانه داری به عنوان یک شغل شرافتمندانه و مقدس همت گمارد.

۳-۲) احیا و تقویت جایگاه زن و خانواده: خانواده از ابتدای تاریخ تاکنون در بین تمامی جوامع بشری، به عنوان اصلی ترین نهاد اجتماعی زیر بنای جوامع و منشاء فرهنگ‌ها، تمدن‌ها و تاریخ بشر بوده است. پرداختن به این بنای مقدس و بنیادین و حمایت و هدایت آن به جایگاه واقعی و متعالی اش، همواره سبب اصلاح خانواده بزرگ انسانی جامعه و غفلت از آن موجب دور شدن بشر از حیات حقیقی و سقوط به ورطه هلاکت و ضلالت بوده است. اسلام به عنوان مکتبی انسان ساز بیشترین عنایت را به تکریم، تنزیه و تعالی خانواده دارد و این نهاد مقدس را کانون تربیت و مهد مودت و رحمت می‌شمارد و سعادت و شقاوت جامعه انسانی را منوط به صلاح و فساد این بنا می‌داند و هدف از تشکیل خانواده را تامین نیازهای مادی، عاطفی و معنوی انسان از جمله دست یابی به سکون و آرامش بر می‌شمارد. دستیابی به این اهداف والای مکتب اسلام و حفظ و حراست دقیق و مستمر از آن،

غرب تحقیر شده و پیوسته به زنان تلقین می‌شود که خوشی و لذت در زندان خانه از زنان گرفته شده و خانه حکم زندان را برای آنان دارد.

این در حالی است که مادری نیازی تکوینی است. خداوند جنس مذکر را برای مبارزه و تلاش آفریده و جسم و جان زن را برای مادری، عشق و بقای خانواده برگزیده است. طرفداران تساوی حقوق مرد و زن گرچه با شعارهای خود، زنان را از خانه خارج و به سوی مراکز اقتصادی و خدماتی روانه کردند، اما نتوانستند تمایل قلبی زنان را به بچه داری و خانه داری از بین ببرند (یوسفیان ۱۳۸۹، ۸۲)

نقش برجسته و محوری در خانواده و وجود ویژگی‌های احساسی و عاطفی، زنان را قادر خواهد ساخت که مناسب‌ترین نقش را برای مدیریت و رهبری ارتباطات ثمر بخش میان فردی در نهاد خانواده داشته باشند چرا که دامان مادر نخستین مدرسه و اولین بستر برای شکل‌گیری ارتباطات میان فردی است و آنچه کودک در این مدرسه می‌آموزد، برای همیشه نزد او باقی خواهد ماند (دشتی زاد و حداد محمدآبادی ۱۳۹۲، ۲: ۶۸۲) از این رو حضور مادر در خانه از نظر کمی و کیفی، باید با نقش ویژه او در حفظ بنیان خانواده متناسب باشد. این مسأله مستلزم این است که زن هم فرصت بیشتری را در خانه در کنار فرزندان باشد و هم حضوری پررنگ و با نشاط داشته باشد. بنابراین برای یک مادر موفق نباید چیزی به اندازه فرزندش ارزشمند باشد، اینکه کار و موقعیت شغلی آن قدر برای برخی زنان ارزشمند باشد که کودک خود را به اشکال مختلف از آغوش پر مهر خود جدا سازند، بزرگترین کوتاهی در تربیت آنها شمرده می‌شود و بر اساس تجربه، این کودکان در آینده دچار عدم تعادل روانی و مشکلات روحی خواهند شد. (بال افکن ۱: ۴۵۱، ۱۳۹۱)

همین دلیل دارای ارزش اقتصادی ارزیابی نمی‌شود. در حالی که برآورد شده است که کار خانگی از نظر ارزش تقریباً معادل یک سوم کل تولید سالانه در اقتصاد امروزی است. (گیلدنز ۱۳۸۵، ۵۵۵) از این رو کوشش‌های بیشتری لازم است تا کار خانه داری زنان به عنوان کارهایی که نقش مستقیم در اقتصاد پولی کشور و درآمد خانواده دارد، شناخته شود و در یک نظام محاسباتی خاص، اندازه‌گیری و تخمین زده شود. این امر با توجه به این که سه چهارم زنان را خانه داران تشکیل می‌دهند، از جهت زدودن باورهای غلط فرهنگی نسبت به کارهای خانگی و منزلت زنان و همچنین از لحاظ رشد و امنیت روانی و حقوقی و اقتصادی زنان خانه دار، به خصوص از نقطه نظر تربیت فرزندان قابل توجیه و حائز اهمیت است. (سفیری ۱۳۷۷، ۹۵)

۳-۵ اصلاح نگرش در باره فرزند آوری: از تجلیات ارزشمند زن در جهان خلقت، نقش مادری اوست. وجودی در دنیای پهناور هستی نیست که از چشمه پر مهر و بخشنده مادر ننوشیده باشد و دست‌های نوازش گر او بر آلام و دردهای او تسکین نداده باشد. در عالم هستی هر کجا صحبت از رحمت، عشق، مهر و محبت به میان می‌آید نام مادر می‌درخشد.

مقام مادری نقطه اوج کمال وجودی زن و فرزند آوری ارزشمندترین و والاترین مسئولیت تکوینی است که استعداد آن را خداوند متعال در وجود زن به ودیعت نهاده است. متأسفانه تحولات دوران اخیر و تراوشات فکری لیبرالیستی، اومانیستی، فمینیستی و.... موجب شده که حقیقت مادری و ارزش فرزند آوری در زمانه ما رو به فراموشی رود. یکی از آثار و نتایج جنجال تبلیغاتی جهان غرب در طرح شعار تساوی زن و مرد این است که زنان را از ایفای کامل نقش مادری باز دارد و این مسئولیت خطیر را در نظر آنان بی ارزش جلوه دهد. از همین روی لذت مادری از ناحیه فرهنگ

همسر، بالا رفتن توقع‌ها، زندگی بدون محبت، دعوا و مشاجره، بالا رفتن توقع فرزندان) و اجتماعی (کمبود منابع طبیعی، ایجاد اختلاف طبقاتی، نفوذ استعمار، کاهش تولید، فاصله طبقاتی میان مردم و مسئولان) خواهد داشت. (ایرانی ۱۳۸۹، ۳۱)

رواج روحیه مصرف زدگی و اسراف و تبذیر از عوامل مهمی است که زنان جامعه را برای تامین هزینه‌های متعلقه به فعالیت اقتصادی وا می‌دارد. اصلاح الگوی مصرف و قناعت پیشگی می‌تواند بسیاری از اشتغالات غیر ضروری بانوان را کاهش دهد و وقت و انرژی آنان را برای پرداختن به امور خانه و خانواده آزاد نماید. ترویج فرهنگ خودباوری و اعتماد به نفس نسبت به قدرت، توانمندی و شایستگی زنان و پرهیز از تجمل گرایی، مدگرایی و مصرف زدگی از جمله وظایف‌های مهم دولت برای صیانت از شان زن و کیان خانواده است. (حسین زاده ۱۳۹۰، ۱۰۴)

۳-۷) **تقویت احساس مسئولیت‌های خانوادگی:** یکی از بایسته‌های مهم و کلیدی در رویکرد فرهنگی دولت به منظور حفظ شان زن و صیانت از کیان خانواده توجه به مسئولیت‌هایی است که سایر اعضای خانواده بر عهده دارند. خانواده یک مجموعه به هم پیوسته و منسجم است که همه اعضا در تامین اهداف بالای آن مسئولیت مشترک دارند. به خصوص در مواقعی که زنان در خارج از خانه کار و مسئولیت‌های اجتماعی دارند، بار مسئولیت دیگر اعضای خانواده سنگین تر و جدی تر می‌شود. از این رو باید همه آنچه که در یک خانواده به واسطه اشتغال زن دچار ضعف و کاستی می‌شود، با تشریک مساعی و معاضدت همدلانه سایر اعضای خانواده بازیابی و جبران شود. اصلاح نگرش اعضای خانواده و تقویت ارتباطات میان فردی مشتمل بر گشودگی، همدلی، مثبت گرایی، و حمایت‌گری از اجزای مهم این مسئولیت‌ها است. (کریمی، ۱۳۹۴، ص. ۶۰۰)

بنابراین هیچ خدمتی ضروری‌تر و حیاتی‌تر از خدمت مادری نیست و مادران نیمه وقت، آینده فرزندان را فدای درآمد ناچیز حاصل از خدمات عمومی می‌نمایند. هیچ درآمدی آینده سعادت بخش فرزندان را به جای محبت و مراقبت مادر تأمین نمی‌کند. از لحاظ جرم شناسی، حضور مادر در کانون خانوادگی، ابتدائی‌ترین ضرورت به نظر می‌رسد. (کی نیا، ۱۳۸۸، ج ۱، ص. ۲۱۸) میان اشتغال زنان و کاهش جمعیت ارتباطی دو سویه برقرار است. تمایل به مشاغل رسمی و پرشدن اوقات فراغت از انگیزه فرزند آوری می‌کاهد و کاهش شمار فرزندان، زمینه لازم را برای اشتغال فراهم می‌سازد. در حالی که درصد رشد سالانه جمعیت طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در کل کشور ۱/۶۱ درصد بوده که مقایسه آن با رشدهای متناظر ۳/۹۱ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ و ۱/۹۶ درصد در دهه ۷۵-۱۳۶۵ حاکی از تحولی اساسی و افت اساسی میزان‌های رشد جمعیت است. (محمودی ۱۱ و ۱۲، ۱۳۸۹)

با توجه به مطالب فوق اقدامات فرهنگ ساز دولت اسلامی برای مقابله با تفکرات مسموم و مخرب در جهت اجرای برنامه‌های ترویج و تشویق فرزند آوری و ازدیاد نسل لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

۳-۶) **تعدیل و اصلاح الگوی مصرف:** یکی از بیماری‌های خطرناکی که دامن گیر بسیاری از مردم شده و به ناراحتی‌های بسیار و انحطاط در جنبه‌های گوناگون انجامیده، اسراف است. اسراف و بی توجهی به میانه روی، موجب فقر، بلا و بیچارگی‌های دیگر می‌شود.

مصرف گرایی و نداشتن روحیه قناعت و میانه روی، پی آمدهای فردی (از دست دادن آرامش، فقر و عقب ماندگی، کاهش نیروی ایمان، ناتوانی در مبارزه با استعمار، تجمل گرایی)، خانوادگی (مصرف بیشتر، ایجاد اختلاف در خانواده، عدم توجه به نیازهای

فرهنگی متناسب و معقولی را برای این امر مهم معمول دارد.

۳-۹) کیفیت بخشی و غنی سازی اوقات فراغت: افزایش سطح درآمد خانوار همراه با توسعه علم و فناوری، بسیاری از فعالیت‌های معمول خانه داری را به ماشین سپرده است. بنابراین انجام فعالیت‌های روزمره خانه داری که تا پیش از این با صرف زمان و زحمت زیاد انجام می‌شد، امروزه با سرعت و سهولت توسط انواع ماشین‌های برقی در خانه‌ها انجام می‌شود. به علاوه فرهنگ خرید خدمات از بیرون از منزل (از قبیل رفتن به رستوران، استفاده از غذاهای آماده و...) فرصت و فراغت بیشتری را برای زنان خانه دار به ارمغان آورده است. دولت وظیفه دارد به منظور جهت دهی به برنامه‌ها و فعالیت‌های مختلف گذران اوقات فراغت زنان و دختران در راستای تامین سلامت جسمی و بهداشت روانی، کاهش اضطراب و خستگی، کسب نشاط و شادی، شناسایی و رشد استعدادها، تقویت تمایلات دینی و اخلاقی و هویت دینی و ملی زنان اقدام نماید. ارائه معلومات لازم برای پیشگیری و توانمند سازی زنان در مقابله با آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی زنان، آگاهی از مسائل بهداشت جسمی، روانی، محیطی و تغذیه صحیح زنان و کودکان، اطلاع از روش‌های تربیتی و پرورش فرزندان، فنون و مدیریت خانه و روابط خانوادگی، حقوق و تکالیف زوجین، آشنایی با قوانین کشوری، مباحث اخلاقی و دینی در قالب‌ها و شیوه‌های جذاب و نوین در ذیل همین مبحث جای می‌گیرند. (حسین زاده ۱۰۶، ۱۳۹۰)

۳-۱۰) افزایش آگاهی جامعه نسبت به فعالیت اقتصادی زنان با تاکید بر شان و کرامت انسانی آنها: شرایط و محیط کار اجتماعی بانوان باید به گونه‌ای مهیا شود که زمینه رشد معنوی، علمی و حرفه‌ای آنان فراهم شود و به دیانت، شخصیت، منزلت و سلامتی فکری و روحی آنان لطمه‌ای وارد نیاید. به علاوه با

۳-۸) توسعه فرهنگ حجاب و عفاف: جامعه اسلامی از نظر اسلام جامعه‌ای پویا، کارآمد، راشد و با کمترین آسیب است. جامعه‌ای که در آن افراد در کمال آسایش فکری و روحی و در تعامل با دیگر افراد جامعه به فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی پرداخته و بدون هیچ آسیبی از فعالیت‌های خود بهره لازم را می‌برند. یکی از احکام متعالی و روح بخش اسلام، حجاب است. حجاب نه تنها در تکریم زنان، حفظ شان وجودی آنان و استعلای روحی و معنوی آنان نقش بارزی دارد بلکه موجب تحکیم بنیان خانواده، سلامت روانی، پویایی و کارآمدی جامعه نیز خواهد شد. عفاف به عنوان یک ارزش درونی و والای اخلاقی جایگاه ویژه‌ای در دین اسلام دارد. اسلام به عنوان آخرین و کامل‌ترین آیین الهی حجاب را هدیه‌ای از جانب خداوند به جامعه اسلامی داد، و به صورت متعادل و با استناد به طبیعت انسانی زن و مرد به آنان ارائه کرد. از نگاه اسلام زن مظهر زیبایی آفرینش است و با پوشش مناسب معرفی مناسبی از خود ارائه می‌دهد و دیگر از نگاه مردان وسیله‌ای برای تمتع لذات جنسی نخواهد بود. اسلام با وضع حجاب، جامعه را متعادل ساخته و آثار و برکات زیادی ایجاد می‌نماید که به صورت فردی و اجتماعی قابل مشاهده و مطالعه است. (دنگجی زاده، ۱۳۹۱، ص. ۷۶۴)

خروج زن از خانه به منظور انجام فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، او را در معرض مواجهه با مردان نامحرم قرار می‌دهد. زنان شاغل بسیار بیشتر از زنان خانه دار در معرض دید، برخورد و احیاناً اختلاط با مردان هستند. دین مبین اسلام با دستور رعایت حجاب و عفاف در صدد حذف و کاهش آسیب‌های ناشی از این مواجهات است. طبیعی است که دولت اسلامی نیز وظیفه دارد در ابعاد گوناگون اجرایی، آموزشی و فرهنگی در جهت بسط و تقویت فرهنگ حجاب و عفاف کوشش کند و به خصوص برنامه ریزی‌های

توجه به نقش زنان در پیشرفت اجتماعی و توسعه اقتصادی، باید تسهیلات لازم برای اشتغال آنان از سوی دستگاه‌های اجرایی فراهم آید و برنامه ریزی‌های مناسب حسب اولویت صورت گیرد. (حسین زاده ۱۳۹۰، ۱۰۰)

۱۱-۳) ارتقاء فرهنگ سازمانی و شرایط محیط کار:
 فرهنگ سازمانی و شرایط محیط کار نقش و تأثیری شگرف در کاهش عوارض منفی ناشی از اشتغال زنان و افزایش منافع حاصل از آن و رفع تعارضات نقشی بانوان دارد. فرهنگ سازمانی مناسب از ارکان اصلی تامین اشتغال سالم برای زنان مطابق با موازین اسلامی است که شرایط را برای رشد و تعالی مادی و معنوی بانوان فراهم می‌کند. مهم‌ترین مولفه‌های مربوط به این مبحث عبارتند از: خلق فضای همکاری میان کارکنان، تشکیل تیم‌های کاری به جای کارهای فردی، آموزش به مدیران و کارکنان برای آشنایی با فواید حل تعارضات نقشی، تنظیم سیاست‌های زمان کاری (زمان کاری منقطع)، انجام کار به صورت حجمی، امکان دور کاری و کار پاره وقت، مشارکت کاری، اعطای مرخصی‌های مرتبط با سرپرستی کارکنان، اجرای برنامه‌های توازی و نوبتی بودن اشتغال. دولت خود به عنوان بزرگترین کارفرما ضمن اجرای همه مراتب فوق می‌تواند با فرهنگ سازی مناسب در جهت تشویق کارفرمایان بخش‌های عمومی و غیر دولتی در جهت ارتقاء فرهنگ سازمانی و شرایط محیط کار گام بردارد. (کریمی ۱۳۹۴، ۵۹۸)

۱۲-۳) تبیین الگوی خانواده تراز و متعالی متناسب با سبک زندگی ایرانی-اسلامی: خانواده مطلوب کوچک ترین و اصلی ترین جزء امت اسلامی و بستری برای رسیدن به تکامل و قرب الهی است که بر اساس عمل صالح و با محوریت ولایت پذیری تشکیل شده و ثبات می‌یابد. این خانواده بستر شکل گیری و توسعه اخلاق حسنه و دور شدن اعضای آن از اخلاق رذیله است.

خانواده‌ای که با توجه به کفویت ایمانی زوجین تشکیل شده است، با انجام اعمال صالح توسط اعضای آن با ثبات تر می‌شود. اعمال صالح در بر دارنده رفتار و اخلاق حسنه (ایثار، تواضع، صبر، گفتار نیک، حسن خلق، راست گویی و...) و عبادات (واجبات و مستحبات) است. این خانواده با همراهی و مساعدت اعضای آن با یکدیگر در اطاعت از خداوند متعال، بر رشد و تکامل خود خواهد افزود. واضح است که هیچ خانواده‌ای از تاثیر عوامل سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مصون نخواهد بود. بنابراین ضرورت دارد که در جامعه اسلامی ساختارهای حاکم بر جامعه با جهت الهی به گونه‌ای پی ریزی شود که خانواده‌ها را در مسیر کمال و قرب الهی سوق دهد. جامعه‌ای که بر اساس قرب الهی هدف گذاری شده و تمامی ساختارها، سازمان‌ها و نهادهای آن نیز بر همین اساس شکل گرفته و سیاست‌گذاری شده است، بستری خواهد بود که اعضای آن بتوانند مراحل رشد و تعالی را طی کنند. (داودآبادی ۱۳۹۰، ۶۱۴)

سبک زندگی را می‌توان به شیوه زندگی تعبیر کرد که در آن افراد با پیروی از الگوها، باورها، هنجارها و ارزش‌های خاص یا انتخاب نمادها یا مولفه‌های مصرف کالاهای فرهنگی یا فعالیت‌های فرهنگی - هنری و نحوه گذران اوقات فراغت، تعلقات خود را به نمایش می‌گذارند. سبک زندگی الگوی نسبتاً پایدار سازماندهی زندگی روزمره در چارچوب یک موقعیت معین زندگی و منابع قابل دسترسی است (کریمی ۱۳۹۳، ۱۶)

علاوه بر ابعاد فکری و معنوی موارد دیگری از جنبه‌های مربوط به سبک زندگی نیز مطرح است که در تبیین الگوی خانواده تراز می‌بایستی در رویکرد فرهنگی دولت مورد توجه و نظر قرار گیرد. اهم موارد قابل ذکر در اصلاح سبک زندگی زنانی که در بیرون از خانه نیز فعالیت اجتماعی و اقتصادی و... دارند، از این

ضرورت‌های اشتغال زنان در جامعه از دیدگاه اقتصادی، خانوادگی و فردی، آداب و شرایط حضور زن در اجتماع، تناسب اشتغال زنان با ویژگی‌های جنسیتی و... از امهات مسائل و موضوعاتی هستند که باید در دستور کار متولیان فرهنگی جامعه قرار گیرند.

۱۴-۳) افزایش امکان انتخاب‌های آگاهانه:

ویژگی‌های سرشتی، ویژگی‌های جسمی، ویژگی‌های روانی، و ویژگی‌های رفتاری زنان درکنار وظایف و مسئولیت‌های شرعی آنان شرایط و اختصاصاتی را برایشان رقم می‌زند که به هیچ عنوان با مردان قابل مقایسه نیست. توجه دقیق به این اختصاصات می‌تواند در ایجاد فضای مناسب کار و فعالیت اجتماعی زنان موثر افتد و مسائل و مشکلات آنان را کمتر و بهره‌وری و اثربخشی حضورشان را بیشتر و ثمربخش‌تر نماید. مجموعه اقدامات فرهنگ ساز که بتواند سطح آگاهی هر دو صنف زنان و مردان را نسبت به این موارد فزونی بخشد از جمله مهماتی است که در رویکرد برنامه‌ای دولت به مقوله اشتغال زنان باید مورد نظر و توجه قرار گیرد. بر اساس بینش و نگرش برآمده از این فرهنگ سازی مواردی از جمله: اولویت بندی مشاغل زنان با توجه به اصل تناسب، حمایت‌های شغلی (توانمندسازی)، افزایش توانمندی دانش شخصی، استعداد یابی و هدایت شغلی، مهارت‌های رفتاری زنان شاغل و... تکوین می‌یابد که هر یک از آنها در جایگاه خود می‌تواند در بهبود فضای اشتغال زنان و منافع و نتایج مثبت حاصل از آن تأثیری شگرف بر جای گذارد.

۱۵-۳) ارتقاء فرهنگ مصرف کالای تولید داخل:

چنان که گفتیم یکی از دلایل مهم رویکرد رو به تزاید زنان به اشتغال و بازار کار، رواج روحیه مصرف‌گرایی و اسراف و تبذیر، و در پس آن تامین منابع مالی برای پاسخ‌گویی به این نیاز کاذب و هزینه‌های مسرفانه است. ترویج فرهنگ قناعت و مصرف کالاهای تولید

قرار است: نوع مسکن، محل سکونت، فعالیت‌های فرهنگی و هنری، غنی سازی اوقات فراغت، ورزش و تربیت بدنی، تمرینات تمرکز ذهن، و عبادت و نماز و مراقبه معنوی (کرمی ۱۳۹۴، ۵۹۹). طبق بررسی‌های انجام شده یکی از راه کارهای مهمی که حتی در کشورهای غیر اسلامی برای کاهش تعارضات به زنان توصیه شده است، عبادت و نماز و مراقبه معنوی می‌باشد. با توجه به این که وجود استرس در طولانی مدت می‌تواند منجر به بروز رفتارهای مخربی از جمله اعتیاد گردد، توجه به عبادت و مراقبه معنوی می‌تواند از بروز چنین خطراتی نیز پیشگیری نماید. Shakaib

(U. Rehman, 2014)؛ (Wendy A. Finlay, 2006)

۱۳-۳) تقویت احساس مسئولیت عمومی: ایجاد فضای امن و مطمئن برای اشتغال زنان در جامعه مستلزم همکاری و مشارکت عمومی است. پایه اصلی این مشارکت بر مبنای شناخت و فهم کامل از شرایط و اقتضائات و اختصاصات فردی و شئوناتی بانوان نهاده است. هر چقدر این فهم و شناخت و احساس مسئولیت برآمده از آن بیشتر باشد، موجبات مشارکت فعال تر و سازنده تر زنان در فضای کار و اشتغال را فراهم نموده و آسیب‌ها و پیامدهای منفی آن را کمتر می‌نماید.

دولت وظیفه دارد با اقدامات متعدد و متنوع فرهنگی در جهت توجیه و تنظیم اطرافیان این امر اقدامات بایسته را معمول دارد. این اطرافیان از آحاد جامعه گرفته تا مدیران، کارفرمایان، کارمندان و کارگران، اعم از زن و مرد را شامل می‌شود. شناسایی و تبیین ابعاد فردی و شخصیتی زن، کارکردهای خانواده، تکالیف زن در برابر همسر، نقش‌های مختلف زن، علل و زمینه‌های رویکرد زنان به اشتغال، آثار و پیامدهای منفی اشتغال (در ابعاد مختلف فردی، خانوادگی و اجتماعی)، آثار زیان بار تعارض در ایفای نقش‌های مختلف هویتی، همسری، مادری و شغلی زنان، فواید و

قابل تعریف است. در این جستار ما ابعاد مسئولیت فرهنگی دولت اسلامی را در حوزه اشتغال با هدف صیانت از تشخص و منزلت زن و خانواده، با توجه به منابع و متون معتبر و رسمی و پژوهش‌های انجام یافته و مصاحبه با صاحب نظران و اصحاب تجربه تبیین و اهم آنها را به شرح ذیل عنوان کردیم:

اصلاح نگرش به خانواده و بها دادن به خانه داری، احیا و تقویت جایگاه زن و خانواده، آگاهی بخشی به زنان و فرهنگ سازی، ارزش گذاری کار خانگی زنان و تعیین سهم آنان در تولید ناخالص داخلی کشور، اصلاح نگرش در باره فرزند آوری، تعدیل و اصلاح الگوی مصرف، تقویت احساس مسئولیت‌های خانوادگی، توسعه فرهنگ حجاب و عفاف، کیفیت بخشی و غنی سازی اوقات فراغت، افزایش آگاهی جامعه نسبت به فعالیت اقتصادی زنان با تاکید بر شان و کرامت انسانی آنها، ارتقاء فرهنگ سازمانی و شرایط محیط کار، تبیین الگوی خانواده تراز و متعالی متناسب با سبک زندگی ایرانی - اسلامی، تقویت احساس مسئولیت عمومی، افزایش امکان انتخاب‌های آگاهانه، ارتقاء فرهنگ مصرف کالای تولید داخل.

داخل علاوه بر تقویت اقتصاد ملی و صرفه جویی در منابع کشور، از عطش تقاضای کار برای طیفی از طایفه نسوان که در شرایط معمول ضرورت چندانی به کسب و کار آنها نیست، می‌کاهد و فرصت‌های شغلی را در اختیار مردان - که شرعا و قانونا بار اصلی مسئولیت زندگی و تامین معاش را بر عهده دارند - یا زنانی که ضرورت‌های بیشتری برای اشتغال آنان متصور است، می‌گذارد.

۴) جمع بندی و نتیجه گیری

جایگاه، منزلت، عملکرد و سایر شئون زن و خانواده در تند باد حوادث و تحولات فزاینده اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دچار دگرگونی و آسیب‌های فراوانی می‌شود. لذا باید برای حفظ کرامت و منزلت زن و صیانت از شان و کیان خانواده تدابیر و تمهیدات گسترده‌ای تدارک شود. بی شک حاکمیت به معنای عام و دولت به طور خاص می‌بایست برای دفع و رفع این مخاطرات و آسیب‌ها به میدان آید و نقش آفرینی کند. مسئولیت‌های دولت اسلامی درحوزه‌های گوناگون اجرایی، تقنینی، فرهنگی، آموزشی و پژوهشی

جدول ۱: ابعاد مسئولیت فرهنگی دولت اسلامی در مدیریت حوزه اشتغال زنان

اصلاح نگرش به خانواده و بها دادن به خانه داری
احیا و تقویت جایگاه زن و خانواده
آگاهی بخشی به زنان و فرهنگ سازی
ارزش گذاری کار خانگی زنان و تعیین سهم آنان در تولید ناخالص داخلی کشور
اصلاح نگرش در باره فرزند آوری
تعدیل و اصلاح الگوی مصرف
تقویت احساس مسئولیت‌های خانوادگی
توسعه فرهنگ حجاب و عفاف
کیفیت بخشی و غنی سازی اوقات فراغت
افزایش آگاهی جامعه نسبت به فعالیت اقتصادی زنان با تاکید بر شان و کرامت انسانی آنها
ارتقاء فرهنگ سازمانی و شرایط محیط کار
تبیین الگوی خانواده تراز و متعالی متناسب با سبک زندگی ایرانی - اسلامی
تقویت احساس مسئولیت عمومی
افزایش امکان انتخاب‌های آگاهانه
ارتقاء فرهنگ مصرف کالای تولید داخل

منابع و مأخذ

- دشتی زاد، سعید و حداد محمد آبادی، انسیه. (۱۳۹۲). "ارتباطات میان فردی در خانواده و نقش زنان ایرانی در تقویت آن" در مجموعه مقالات برگزیده همایش اندیشه راهبردی زن و خانواده، ج ۲.
- دنگجی زاده، فاطمه. (۱۳۹۱). "سلامت فرد و جامعه در پرتو جحاب" در مجموعه مقالات همایش اندیشه راهبردی زن و خانواده، ج ۱. تهران: نشرعترت نو دورانت، ویلیام جیمز. (۱۳۸۸). ترجمه عباس زریاب خویی. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- زمخشری، محمود. (۱۴۰۷). الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل. بیروت: دارالکتاب العربی
- زیبایی نژاد، محمد رضا و سبحانی محمد تقی. (۱۳۸۸). درآمدی بر نظام شخصیت زن در اسلام. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان.
- زیبایی نژاد، محمد رضا. (۱۳۹۱). جایگاه خانواده و جنسیت در نظام تربیت رسمی. قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
- سفیری، خدیجه. (۱۳۷۷). جامعه شناسی اشتغال زنان. تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان
- شمس الدین، محمد مهدی. (۱۹۹۶م). مسائل حرجه فی فقه المرأه. بیروت. الموسسه الدولیه للدراسات و النشر
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. ج ۴. قم. دفتر انتشارات اسلامی مدرسین حوزه علمیه
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: انتشارات ناصر خسرو
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷). تهذیب الأحکام. تهران: دار الکتب الإسلامیه
- علاسوند، فریبا. (۱۳۹۱). زن در اسلام. قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران
- فضل الله، محمد حسین. (۱۳۸۹). دنیای زن. تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی
- ابن الحجاج قشیری نیشابوری، ابو الحسین مسلم (بی تا). شرح نووی. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن الأثیر، عز الدین ابو الحسن علی بن ابی الکرم. (۱۴۱۴). الکامل فی التاریخ. تحقیق مکتب التراث. بیروت: دار إحياء تراث العربیق
- ایرانی، حسین. (۱۳۸۹). مشکل اسراف. قم: نشر پیام مقدس
- بال افکن، فاطمه بیگم. (۱۳۹۱). "نقش زن و خانواده در شکل گیری سبک زندگی اسلامی - ایرانی" در - مجموعه مقالات اندیشه راهبردی زن و خانواده. معاونت فرهنگی سیاسی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها.
- برنامه جامع تشکیل، تحکیم و تعالی نهاد خانواده. (۱۳۹۱). ستاد ملی زن و خانواده. تهران: ریاست جمهوری، مرکز امور زنان
- بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر. (۱۴۱۷). انساب الاشراف، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت: دار الفکر.
- حسین زاده، صدیقه. (۱۳۹۰). گزیده‌ای از مجموعه قوانین و مقررات زن و خانواده در جمهوری اسلامی ایران، بلاروس، انستیتوی حقوق و فلسفه آکادمی علوم جمهوری بلاروس
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۴۰۹ق). تفصیل وسایل الشیعه إلی تحصیل مسائل الشریعه. قم: موسسه آل البیت
- حکیمی، محمد رضا. (۱۳۸۷). دفاع از حقوق زن. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- داودآبادی، آمنه و دیگران. (۱۳۹۰). "آسیب شناسی پژوهش‌های خانواده و ضرورت تولید مدل خانواده مطلوب" در مجموعه مقالات سومین نشست اندیشه‌های راهبردی. ج ۲. تهران: مرکز الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت.

- كحاله، عمر رضا (۱۴۰۶). اعلام النساء فى الاعلام العرب و الاسلام. مؤسسه الرساله.
- كرمى، فيروزه. (۱۳۹۴). بررسى آراى مهم ترين متفكران اسلامى معاصر درباره اشتغال زنان و اراده الكوى اشتغال زنان بر مبنای نظام فكرى اسلام. پایان نامه دكترى.
- كرمى، فيروزه (۱۳۹۳). "بررسى تعارض نقش‌هاى خانوادگى و اجتماعى بانوان و ارائه الكوى مناسب براى زندگى خانوادگى زنان شاغل". مطالعات راهبردى زنان. دوره ۱۶. شماره ۶۴. ص ۷-۴۶
- كلينى، محمد بن يعقوب. (۱۴۰۷). الكافى (ط الإسلاميه). تحقيق: على اكبر غفارى و محمد آخوندى. تهران: دارالكتب الإسلاميه
- كى نيا، مهدى. (۱۳۸۸). مبانى جرم شناسى. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- گيدنز، آنتونى (۱۳۸۵). جامعه شناسى. چاپ هفدهم. ترجمه منوچهر صبورى، تهران: نشر نى مجلسى، محمد باقر بن محمد تقى (۱۴۰۳). بحار الأنوار. بيروت: إحياء التراث العربى.
- محمودى، محمد جواد. ۱۳۸۹. تحولات جمعيتى، چالش‌هاى پيش‌رو و لزوم تجديد نظر در سياست‌هاى جمعيتى ايران. دوره جديد، شماره ۱۱ و ۱۲
- مطهرى، مرتضى. ج. ۱۹. مجموعه آثار استاد شهيد مطهرى. نرم افزار مركز تحقيقات كامپيوتري علوم اسلامى. قم: انتشارات صدرا.
- مطهرى، مرتضى. يادداشتهاى استاد مطهرى. نرم افزار مركز تحقيقات كامپيوتري علوم اسلامى. قم: انتشارات صدرا
- مفيد، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان. (۱۴۱۳ق). الأمالى. تحقيق و تصحيح حسين ولى و على اكبر غفارى
- منجم، روياء. (۱۳۸۲). زن - مادر. تهران: نشر مس
- نجفى، محمد حسن. ۱۴۰۴ ق، جواهر الكلام فى شرح شرائع الإسلام، بيروت، دار إحياء التراث العربى
- نجم الدين، جعفر بن حسن، (محقق حلى). (۱۴۰۸ق). شرائع الإسلام فى مسائل الحلال و الحرام. قم. مؤسسه اسماعيليان
- نورى، حسين بن محمد تقى. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت.
- واقدى، محمد بن سعد بن منيع الهاشمى البصرى. (۱۴۱۰). الطبقات الكبرى. تحقيق: محمد عبدالقادر بن عطا، بيروت: دار الكتب العلميه.
- هدايت نيا، فرج الله. (۱۳۸۷). داورى در حقوق خانواده. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامى
- يوسفیان، نعمت الله. (۱۳۸۹). مدیریت زن در خانواده، قم: زمزم هدايت
- Adams Parveen , cowie Elizabet (1990). "Moth,ring" in "The Woman In Question". Cambridge mass., MIT Press, vol2.
- Chodorow, Nancy The Reproduction Of Mothering. Berkeley: University Of California Press 1978
- Rehman Shakaib U (2014). Five Tips for Effectively Managing Work–Life Balance, American college of physicians Internal medicine.
- Finlay Wendy A (may 2008). Work-Life Balance in women entrepreneurs: phenomenological study, doctoral dissertation, university of phoenix.